

KUR'ÂN'DA BİR EĞİTİM YÖNTEMİ: PSİKOLOJİK HAZIRBULUNUŞLUK

İbrahim YILDIZ*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 13 Kasım 2024, **Kabul Tarihi:** 04 Mayıs 2025, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2025, **Atıf:** Yıldız, İbrahim. "Kur'ân'da Bir Eğitim Yöntemi: Psikolojik Hazırbulunuşluk". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 25/2 (Eylül 2025): 887-915.

DOI: 10.33415/daad.1584981

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 13 November 2024, **Accepted:** 04 May 2025, **Published:** 30 September 2025, **Cite as:** Yıldız, İbrahim. "A Method of Education in the Qur'an: Psychological Readiness". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 25/2 (September 2025): 887-915.

DOI: 10.33415/daad.1584981

Öz

İnsanın eğitilebilmesi için psikolojik hazırbulunuşluk seviyesinin önemi büyüktür. Kur'ân, bu bakış açısıyla incelendiğinde birçok âyetin, muhataplarını vereceği bilgiye çeşitli şekillerde hazırladığı görülmektedir. Bu metodun da içinde bulunduğu Kur'ânî eğitimin ne kadar etkili olduğu, müşrik Arapların kısa zaman zarfında yaşadıkları büyük dönüşümden anlaşılmaktadır. Bu çalışmada "Kur'ân, eğitmek istediği muhataplarını psikolojik açıdan nasıl hazırlamıştır?" sorusu araştırılmıştır. Literatür taraması metodunun kullanıldığı çalışmada âyetler ve müfessirlerin bu âyetlere yaptıkları yorumlar, eğitimde psikolojik hazırbulunuşluk açısından incelenmiştir. Kur'ân'ın muhataplarını soru sorarak ve kıssalarla eğitime hazırladığı ayrıca özellikle gelecek olan kurala ve verilecek olan bilgiye zemin hazırlamaya yönelik psikolojik hazırbulunuşluklarını geliştirdiği tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda Kur'ân'ın tatbik ettiği eğitim metodlarının, günümüzde din eğitimine olduğu kadar eğitim psikolojisi alanına da kaynaklık

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, i.yildiz@mersin.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0438-6994> / Associate Professor, Mersin University Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir, i.yildiz@mersin.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0438-6994>.

edebileceği görülmüştür. Makale, Kur'an âyetlerine psikolojik hazırbulunuşluk açısından bakan ilk çalışma olması hasebiyle özgün bir çalışma olarak önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İrşad, Eğitim Psikolojisi, Psikolojik Hazırlık.

A Method of Education in the Qur'an: Psychological Readiness

Extended Abstract

As a book sent to all humanity for guidance, the Holy Qur'an educates, informs, warns, and guides them. Since it is a book revealed by Allah, who knows human beings best, it uses the most appropriate methods. Many of these methods have been identified by our scholars working in religious education since the first centuries and have been used in educational activities.

For a person to be educated, the person must first want to be educated and feel a deficiency in himself/herself. Subsequently, motivation, curiosity and willingness to receive the information they need will be the driving force for starting and continuing education. The realization of this is based on the adequacy of a person's level of readiness. Readiness refers to the level of physical and psychological maturation required for education. When all these are adequately provided, healthy learning takes place.

This study examines how the Holy Qur'an renders the psychological readiness levels of its interlocutors suitable for education and guidance. It is very difficult for people who are not psychologically ready to receive the information to be given to them to be affected by religious preaching. For this reason, first of all, the preacher himself should reassure his interlocutor both with his life and his words. The confidence that the Prophet's being called "al-Amin" before his prophethood gave to his interlocutors is one of the psychological factors that prepared the companions to believe.

It has been observed that the Holy Qur'an attaches particular importance to starting the subject by asking questions and narrating parables to make its interlocutors ready to be warned. In this regard, the importance of gathering people's attention to a point comes into play for education. An attentive person is ready to listen and understand their interlocutor with their whole self. The questions must be asked to make the interlocutor realize that there is a deficiency or inadequacy in this subject, and where and how this knowledge will be helpful. The fact that the interlocutor realizes this and feels the need to compensate for it will be the most important indicator that he is now ready to be educated. The Holy Qur'an emphasizes the importance of the information by asking questions before giving information, thus making the interlocutors mentally prepared to receive the information. In particular, by asking questions related to a subject that the interlocutors already know, it is ensured that they associate this knowledge with the new information to be given.

The fact that people are more prone to concrete narratives than abstract narratives is applied by the Holy Qur'an through parables in terms of preparation for education. Because the messages intended to be given through parable narration become concrete in the interlocutor's mind, making it easier to understand. Thus, the person affected by the parable becomes ready to be educated and receive new information. For this reason, the Holy Qur'an sometimes narrates a pa-

nable before the communiqué and guidance. It sometimes makes a preliminary preparation for the parable with a few verses, thus psychologically preparing its interlocutors.

It may take time for people to accept and submit to a new order and its rules. Therefore, psychological preparation for these rules in advance accelerates the process. The Prophet, too, went through a psychological preparation phase before receiving revelation, with the popularization of seclusion and contemplation in the cave of Hira. The process of believing, obtaining, and applying this information also occurs at the end of a psychological and intellectual preparation. This is because accepting and applying a news or a statement beyond our knowledge and perception depends on this above all. For this reason, many practical and legal regulations, such as the prohibition of liquor in the Holy Qur'an, were implemented after a preliminary preparation phase.

Since the world is a testing ground, the Holy Qur'an foretells the trials that may befall Muslims, such as poverty, affliction, or illness, and advises them to be prepared for them. The Qur'an's forewarning is to ensure that Muslims are psychologically prepared to endure these trials with patience. Indeed, the human psyche can more easily endure adversity it is accustomed to or knows is coming in advance. For this reason, in many verses, the Holy Qur'an prepares Muslims to be psychologically resilient and patient in times of adversity.

Keywords: Tafsir, Guidance, Educational Psychology, Psychological Preparation.

Giriş

İnsan, eğitilebilir bir yapıda yaratılmış ve ilk insan Hz. Âdem bizzat Allah tarafından eğitilmiştir: “Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti ...”¹ Yarattığı insana ilk bilgiyi veren Allah, onu sonraki hayatında da yalnız bırakmayarak vahiyle eğitmeye devam etmiştir.² Ayrıca Allah’ın insanı en düşük seviye olan kan pıhtısından³ halden hale geçirilerek en mükemmel hale getirmesi, aynı zamanda bir insanın başlangıçtaki durumu ne olursa olsun iyi bir eğitim sürecinin sonunda en üst seviyeye⁴ ulaşabileceğine de delalet etmektedir.⁵ İnsanın eğitilmeye müsait yaratıldığının bir diğer delili ise peygamberlerin gönderilmesidir.⁶ Peygamberler, Allah’tan aldıkları vahyi insanlara iletirken bazı hususlara dikkat etmişlerdir. Bunlardan muhatapın içinde bulunduğu sosyo-psikolojik durum, insan-

¹ el-Bakara 2/31.

² İbrahim Yıldız, *Kur’ân İnsan ve Yanılgı -Psikososyal Bir Okuma-* (Bursa: Emin Yayınları, 2019), 74.

³ el-Alak 96/2.

⁴ Fâtır 35/28.

⁵ Yusuf Bahri Gündoğdu, *Alak Suresinin İlk Beş Ayetinin Eğitimsel Değeri -İlk Vahyin İzinde-* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018), 164.

⁶ Bayraktar Bayraklı, *İslâm’da Eğitim* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1989), 107.

ların vahyi dinlemeleri ve kabul etmeleri açısından son derece önemlidir. Bu nedenle Kur'ân'da peygamberlerin vahyi insanlara iletme için her türlü ortamı ve fırsatı değerlendirdikleri, onların psikolojik olarak müsait oldukları zamanları kolladıkları ve ön hazırlıklar yaptıkları haber verilmektedir.⁷

Eğitimin istenilen düzeyde gerçekleşebilmesi için bazı ön şartların gerekliliği, eğitimciler tarafından kabul edilmektedir. Eğitimde hazırbulunuşluk adı verilen bu şartlar, fiziki ve psikolojik olgunlaşma düzeyiyle birlikte, bireyin önceki öğrenmelerini, ilgilerini, tutumlarını, güdülenmişlik düzeylerini, yeteneklerini, genel sağlık durumlarını kapsamaktadır.⁸ Hazırbulunuşluk, bir işi, beceriyi yapabilecek önkoşul yeterliklere sahip olmayla ilgili bir kavram olup insanın belli bir gelişim görevini olgunlaşma ve öğrenme yoluyla yapabilecek yeterliğe ulaşmasıdır.⁹

Çalışmamızın ana eksenini “Psikolojik hazırbulunuşluğun Kur'ân'daki uygulama çeşitleri ve örnekleri nelerdir ve müfessirlerimiz bu konuyu nasıl yorumlamışlardır?” sorusuna cevap vermektir. Kısa bir zaman zarfında bir nesli mükemmel şekilde eğiten Kur'ân'ın muhataplarının psikolojik hazırbulunuşluklarına çok dikkat ettiği görülmektedir. Kur'ân'dan din eğitimi adına alınabilecek birçok eğitim metodu bulunmaktadır. Muhataplarının psikolojik hazırbulunuşluklarına uygun olarak tebliğin şekillenmesi bunlardan biridir. Ayrıca din eğitimcilerinin eğitim alanında yapılan çalışmalarından faydalandıkları kadar temel ilahiyat alanında (tefsir, hadis vb.) yapılan çalışmalardan da faydalanmaları gerekmektedir.¹⁰ Bu anlamda çalışmamızda tefsir ilminin ana kaynaklarından faydalanaarak din eğitimi bilimine bir katkı sunulması hedeflenmiştir.

Yaptığımız araştırmada eğitimde hazırbulunuşluk konusunun, özellikle eğitim psikolojisi alanında yazılan eserlerde incelendiği,¹¹

⁷ Âl-i İmrân 3/159; İbrâhîm 14/24; en-Nahl 16/125; Tâhâ 20/43-44; Nûh 71/5, 8-9; eş-Şuara 26/109, 127, 145, 164, 180

⁸ Mustafa Koç vd., *Gelişim ve Öğrenme* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2001), 17; Ziya Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2004), 16.

⁹ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi -Gelişim, Öğrenme ve Ortam* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005), 42.

¹⁰ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Gün Yayınları, 2007), 9.

¹¹ Bk. Mefharet Ersin, *Eğitimde Psikolojinin Rolü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1981); Kerim Yavuz, *Eğitim Psikolojisi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1991); Gülten Ülgen, *Eğitim Psikolojisi* (İstanbul: Alkım Yayınevi, 1997); Yaşar Uğürol, “Öğrenme ve Öğretmeye Psikolojik Hazırlık”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*

din eğitimi alanında yapılan bazı çalışmalarda konuya değinildiği görülmüştür.¹² Alanyazında çalışmamıza en yakın araştırma olan “*Toplumsal Hazırbulunuşluk ve Kur'an'ın Toplum İnşası*”¹³ başlıklı makalede yazar, konuyu Kur'an'ın toplumu ibadet, ahlâk ve aile gibi bazı konularda dönüştürmesi açısından incelemiştir. Bir diğer çalışma olan “*Hafızlık Eğitiminde Bilişsel Hazırbulunuşluk*”¹⁴ başlıklı makale, konuyu sadece hafızlık eğitimi açısından incelemiştir. Bu açıdan bakıldığında çalışmamız, alanında ilk çalışma olarak da nitelendirilebilir. Çalışmamızda Kur'an'ın muhataplarının psikolojik hazırbulunuşluklarını nasıl dikkate aldığı, onları vahyi dinlemeye ve kabul etmeye psikolojik olarak nasıl hazırladığı hususu araştırılarak örnekler sunulmuştur. Bu nedenle çalışmamızda diğer hazırbulunuşluk çeşitleri incelenmemiştir.

Çalışmamızda önce eğitim biliminde psikolojik hazırbulunuşluk üzerinde durulmuş ve devamında çalışmamıza temel teşkil etmesi bakımından din eğitiminde psikolojik hazırbulunuşluk üzerinde araştırma yapılmıştır. Daha sonra Kur'an âyetleri incelenerek aralarında muhatapları dinî irşada hazırlama örnekleri olarak kabul edilebilecekler âyetler müfessirlerin görüşleri de dikkate alınarak incelenmiş ve tespit edilen hususlar alt başlıklara ayrılarak derinlemesine incelemeye tabi tutulmuştur.

1. Eğitimde Psikolojik Hazırbulunuşluk

Eğitimle psikolojiyi bağdaştıran bilim dalı olan eğitim psikolojisinin ilgilendiği alanlardan biri öğrenmenin nasıl gerçekleştiğini açıklamaya çalışan, bununla ilgili kuram ve ilkeler geliştiren öğrenme psikolojisidir. Eğitimciler, bu kuram ve ilkelerin doğal öğretim ortamında en etkili bir biçimde nasıl uygulanacağını araştırır.

25/25 (2001), 128-138; Mehmet Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2004); Ziya Selçuk, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007); Gonca Harman - Dilek Çelikler, “Eğitimde Hazır Bulunuşluğun Önemi Üzerine Bir Derleme Çalışması”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2012), 147-156.

¹² Bk. Bayraklı, *İslâm'da Eğitim*; Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*; Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*; Abdurrahman Dodurgalı, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1999); Hasan Meydan, *Din Eğitiminde Manevi Boyut* (İstanbul: Dem Yayınları, 2015).

¹³ Gökhan Atmaca, “Toplumsal Hazırbulunuşluk ve Kur'an'ın Toplum İnşası”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 8/15 (2014), 233-248.

¹⁴ Cemil Osmanoğlu, “Hafızlık Eğitiminde Bilişsel Hazırbulunuşluk”, *Erciyes Akademi Dergisi* 36/4 (2022), 2065-2085.

Bilgiler, beceriler, tavır ve alışkanlıklar bu öğrenme sonunda kazanılır.¹⁵

Güdü, organizmayı etkileyerek bir amaç için harekete geçmeye sevk eden şeydir. Burada sözü edilen şey, bir dürtü, istek, ihtiyaç, hırs olabilir. Güdünün uyandırılması sonucunda organizma bu güdüyü doyumak için harekete geçer.¹⁶ Buna bağlı olarak güdülenme, öğrenme için gerekli ön şartlardan biri olmaktadır. Yeterince güdülenmemiş bir kişi, öğrenmeye hazır hale gelememiş demektir. Öğrenmeye sevk edecek önemli bir neden olmadıkça da kişide öğrenmeye karşı ilgi gelişmez. İnsanlar genellikle ihtiyaç duydukları, merak ettikleri ve ilgi çekici buldukları konuları daha çabuk öğrenirler. Bu nedenle önce öğretilmek istenen konuda kişinin ilgi ve isteği uyandırılmalıdır. Esasen bir kişi öğrenmeye karşı ilgi ve istek duyar ve bunda kararlı olursa, öğrenmede büyük bir merhale katedilmiş demektir.¹⁷ Eğer kişi, yeni bir bilgi almaya hazır değilse eğitimden beklenen etki gerçekleşmeyecektir.¹⁸ Hatta zararlı bile olabilir. Bu noktada Nurettin Topçu'nun şu tespiti çok dikkat çekicidir: "Duygusal hazırlıklar yapılmayan zavallı masum ruhlara âlemin bilgilerini doldurmak onu harap etmekten başka bir işe yaramaz."¹⁹ Dolayısıyla öğrenim, kişinin ihtiyaçlarına ve güdülerine dayanan bir süreçtir. Bu ihtiyaç ve güdüler, aynı zamanda isteğin belli bir konu üzerinde yoğunlaşmasına hizmet eder ki bu durum, o şeyin öğrenilmesi için gerekli olan zemini hazırlar.²⁰

İnsan, çeşitli uyarıcıların karmaşık etkisiyle hareket eden ve davranışlarıyla temel ihtiyaçlarının giderilmesini amaçlayan bir canlıdır. İnsanı harekete geçiren bu uyarıcılar arasında onun eksikliğini hissettiği ihtiyaçları da vardır. Olanla olması gereken arasındaki farka işaret eden²¹ ihtiyaç terimi, psikolojide insanın gelişimi ve çevresiyle uyumlu bir ilişki kurabilmesi için gereken önemli koşulların eksikliği anlamında kullanılmaktadır.²² İnsanın bir şeyler

¹⁵ Jeanne Ellis Ormrod, *Öğrenme Psikolojisi*, çev. Mustafa Baloğlu (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013), 1-11.

¹⁶ Selçuk, *Eğitim Psikolojisi*, 132, 219.

¹⁷ Yavuz, *Eğitim Psikolojisi*, 109.

¹⁸ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2007), 11/315-322.

¹⁹ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997), 69.

²⁰ Ersin, *Eğitimde Psikolojinin Rolü*, 167.

²¹ Ülgen, *Eğitim Psikolojisi*, 57.

²² Feriha Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1994), 68.

öğrenme ihtiyacı da psikolojik ihtiyaçlar kategorisinde ele alınmaktadır.²³ Bu nedenle beklenti içinde olmayan, ihtiyaç hissetmeyen ve bulunduğu durumu değiştirmek istemeyen bir kişiye yeni bir bilgi öğretmek oldukça zordur.²⁴

İletişim sürecinde kişinin davranışlarında bir değişikliği meydana getiren öğrenme, diğer bir insanla birlikte yapılan iletişimin ürünü olduğundan taraflardan birinin aktif diğerinin pasif oluşuyla gerçekleşmez. Yani eğer alıcı taraf, öğrenmeye fizyolojik veya psikolojik olarak hazır değilse iletişim ve dolayısıyla öğrenme gerçekleşmez.²⁵ Yeni şeyler öğrenebilmek, kişinin belli bir olgunlaşma düzeyine erişmesine ve öğrenme isteğinin olmasına bağlıdır. Bu isteğin oluşması, öğrenilecek olan bilgiye kişinin ihtiyaç hissetmesi ile mümkün olacaktır.

Öğrenmenin sağlıklı bir biçimde gerçekleşebilmesi için şu iki kritik aşama geçilmelidir: 1) Öğrenme isteği oluşturmak. 2) Sadece o konuyla ilgilenmesini sağlamak. Başarılı bir öğrenmenin psikolojik temeli, öğrenilecek konuya karşı istek ve ilgi duymaktır.²⁶ Bu nedenle öğrenme konumundaki kişide ilgi ve istek uyandıran ön hazırlıklar yapılmalıdır. Kişide istek uyandırarak öğrenme davranışının gerçekleşebilmesi için öğretilecek konunun bireyin fizyolojik veya toplumsal bir kısım ihtiyaçları ile ilişkilendirilmesi gerekir. İstek uyanınca dikkat, azim ve irade kuvvetlenir, çalışma disiplini gelir ve öğrenmenin sonraki aşamaları verimli olur.²⁷ Ayrıca insanın eğitime başlayabilmesi için gereken şey, birçok bilgi eksikliği nedeniyle eğitime muhtaç olduğunu anlaması ve eğitimi kabul edecek bedensel ve ruhsal hazırlık içinde bulunmasıdır.²⁸

db | 893

2. Din Eğitiminde Psikolojik Hazırbulunuşluk

Eğitimcilerin elinde sihirli bir değnek yoktur. İnsanları doğru yola iletmek isteyen peygamberler de bir eğitimci olduklarından her istedikleri kişiyi eğitmeleri imkânsızdır. Psikolojik bakımdan hazır

²³ Ramazan Yıldırım, *Öğrenmeyi Öğrenmek* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2004), 147; Ugürol, "Öğrenme ve Öğretmeye Psikolojik Hazırlık", 125-126.

²⁴ M. Akif Kılavuz, *Kuşaklararası Din Eğitimi* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2011), 122.

²⁵ Ugürol, "Öğrenme ve Öğretmeye Psikolojik Hazırlık", 128.

²⁶ Mümin Sekman, *Kesintisiz Öğrenme* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 86.

²⁷ Yılmaz Özakpınar, *Öğrenme Verimli Zihinsel Çalışmanın Psikolojik Koşulları* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011), 15.

²⁸ Tahsin Akçay, *Eğitimde Temel Boyut İnsan* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 2012), 131-132.

olmayan insanların²⁹ ilahî çağrıdan olumlu manada etkilenmeleri, imkân harici olmasa bile çok zordur.³⁰ Bilgiyi veren kişinin muhatabıyla arasında var olması gereken en önemli bağ, güven bağıdır. İnsanın güvenmediği birinden bir şeyler öğrenmesi oldukça zor olmaktadır. Güven duygusu, muhatabı bilmek ve yakinen tanımakla oluşur ve güçlenir. İnsanlar, bildiği ve güvendiği kişileri psikolojik olarak kendine yakın görerek onlardan gelen bilgi ve öğütleri kabul etmeye yatkındır.³¹ Bu nedenle Hz. Peygamber, kendisine *el-Emîn* lakabını veren kavmine bunu hatırlatarak tebliğine ön hazırlık yapmaktadır: “... *Ben sizin aranızda bundan (Kur’ân’ın inişinden) önce (kırk yıllık) bir ömür yaşadım. Hiç düşünmüyor musunuz?*”³² Hz. Peygamber gizli davetten açık davete geçtiğinde müşrikleri İslam’a davet etmek için Safa tepesine çıkmış ve onları etrafına topladıktan sonra onlara “*Şu dağın eteğinde düşman süvarilerinin üzerinize baskın yapmak amacıyla geldiğini size söylesem bana inanır mısınız?*”³³ diyerek psikolojik hazırbulunuşluk seviyelerini artıran bir soru sormuştur.

894| db

Din eğitimi günümüzde önemi hızla artan ilim dallarından biridir. Bu ilim dalının elde ettiği verilerin tefsir alanında da kullanılması Kur’ân’ı derinlemesine anlama ve yorumlama imkânı sunmaktadır. Bu alanda yapılan araştırmalar, çalışma konumuzla alakalı önemli veriler sunmaktadır. Din eğitiminde dinî tebliğ ve irşad faaliyetlerinin sadece bilgi yönüne önem verilip insan psikolojisi ihmal edildiğinde istenilen verim elde edilemeyecektir. Din eğitimi uzmanları, dinî gelişimde merak ve duygusal arayış; alaka, istek, eğilim ve zihnî arayış olarak sıralanan etkenlerin dinî ilgi, istek, ihtiyaç ve eğilimin uyanışıyla yakından alakalı olduğunu belirtmektedir.³⁴ Dolayısıyla verilmek istenen dinî mesajın; muhatabın ilgi, ihtiyaç ve güdülerini doğrultusunda düzenlenmesi iletişiminin etkinliği açısından önemlidir. Muhatabın almaya hazır olmadığı bir dinî mesajın onun üzerinde etkili olması zordur. Bu nedenle dinî tebliğ ve irşatta muhatabın bunu istemesi öncelikli şartlar arasında sayıl-

²⁹ Yâsîn 36/11.

³⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 1/197.

³¹ Mehmet Zeki Duman, *Beş Surenin Tefsiri* (Ankara: Fecr Yayınları, 1999), 315.

³² Yûnus 10/16; Diğer peygamberler için bk. el-A’râf 7/68; Yûsuf 12/54; eş-Şuara 26/107, 125, 143, 162, 178; el-Kasas 28/26; ed-Duhân 44/18.

³³ Ebû Abdillâh İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü’l-Hânci, 2001), 1/169.

³⁴ Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 86.

maktadır.³⁵ Ondaki ilgi yokluğu veya azlığı insandaki mevcut dinî potansiyelin geliştirilmesinin önündeki en önemli engeller arasındadır.³⁶ Bu nedenle tebliğ ve irşatta verilmek istenen konular belirli bir sıraya ve programa göre, muhatabın hazır oluşu gözetilerek aşamalı olarak verilmelidir.³⁷

Kur'ân'ın tebliğ anlayışında hem bireyi hem de toplumu bir sonraki safhaya hazırlamayı öngören tedricilik metodu da kullanılmıştır. Yani her aşama bir sonraki aşama için muhatabı gerek ruhsal ve zihinsel gerek yaşayış itibarıyla hazır hale getirmektedir. Tebliğ ve irşad açısından hazır olma, muhatabın, verilmek istenen konuya istekli ve hazır hale gelmesi, onu kavrayabilmesi, ilgi ve dikkatinin uyandırılmasıdır.³⁸ Dolayısıyla insanın bir şeye karşı ilgisinin artması ve ona ihtiyacının olup olmadığını anlayabilmesi için eğitimcinin, konuya girmeden önce muhatabını bir hazırlık sürecine dâhil etmesi gerekebilir. Bu süreç, birkaç dakika ve birkaç cümleyle olabileceği gibi uzun konuşmalara ve zamana da ihtiyaç duyabilir.

Kur'ân'ın, insanları iman ve ibadete çağırırken onların psikolojik yapısına uygun olarak hazırbulunuşluk ilkesine riayet ettiği görülmektedir. İnsanların yaşadıkları hayat tarzını ve bunun üzerine bina ettikleri fikirlerini, dünya görüşlerini bir çırpıda terk etmeleri oldukça zordur. Bu nedenle Kur'ân öncelikle elçilerin tanıdıkları, güvenilir biri olduğunu³⁹ ve bu işten bir çıkar elde etmek istemediklerini⁴⁰ ön plana çıkararak insanların söylenen sözü dinlemelerine zemin hazırlar. Daha sonra aşağıda izah edileceği şekillerde onların psikolojik hazırbulunuşluklarını arttırarak tebliğ ve irşada başlar. Takip edilen bu usulün ne kadar doğru ve insan fıtratına uygun olduğu, tebliğin kısa sürede başarıya ulaşmasından anlaşılmaktadır.

³⁵ Yusuf Batar, *Empatik Din Eğitimi* (Ankara: Elips Kitap, 2011), 91.

³⁶ Dodurgalı, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, 127.

³⁷ Şanver, *Kur'an'da Tebliğ*, 133.

³⁸ Şanver, *Kur'an'da Tebliğ*, 135.

³⁹ el-A'râf 7/68; Yûnus 10/16; Yûsuf 12/54; eş-Şuara 26/107, 125, 143, 162, 178; el-Kasas 28/26; ed-Duhân 44/18.

⁴⁰ el-En'âm 6/90; Yûnus 10/72; Hûd 11/51; el-Furkân 25/57; eş-Şuarâ 26/109, 127, 145, 164, 180; es-Sebe 34/47.

3. Kur'ân'da Muhatapları Dinî İrşada Hazırlama Örnekleri

3.1. Soru Sorarak Hazırlama

Eğitimde soru-cevap metodu; öğrenme ihtiyacını uyandırmak, öğretilecek konuya muhatapın dikkatini toplamak için önce soru soran sonra da cevabını veren etkili bir öğretme şeklidir.⁴¹ Çünkü insan, dikkati kısa sürede dağılan ve bu nedenle odaklanabilmesi için sürekli uyarılması gereken bir fıtrata sahiptir.⁴² Bu nedenle konu hakkında sorulacak sorular, onda bir bilinç oluşturacak şekilde olmalıdır.⁴³ Öğretme konusunda önemli olan, bir bilgiyi muhataba sunmadan önce bu konuda kendisinde eksiklik olduğunun farkına varmasını sağlamak ve ona, bunu telafi etme ihtiyacı hissettirmektir. Aynı zamanda muhataba soru sormak, onun zihninin uyanık tutulmasına, düşünmeye sevk edilmesine ve dolayısıyla verilecek bilgiyi daha kolay anlamasına yardımcı olacaktır.⁴⁴

Kur'ân, soru sorarak verilecek bilginin önemini vurgulamış ve böylece muhataplar zihnen bilgiyi almaya hazır duruma getirildikten sonra konuya dair bilgiler verilmiştir.⁴⁵ Hz. Peygamber'in de ashabına bir şeyler anlatmak istediğinde önce onlara konuya dair sorular sorduğu bilinmektedir. Böylece onların dikkatlerini çektikten sonra sorunun cevabını yine kendisi verirdi.⁴⁶ Örneğin "*Size cennet ehlini haber vereyim mi?*"⁴⁷ veya "*Gıybet nedir, bilir misiniz?*"⁴⁸ gibi sorularla konuya giriş yapmış ve ashabında konuyla ilgili merak uyandırmaya çalışmıştır.

Eğitimde soru-cevap yöntemi, tanıma veya hatırlamaya dayalı sorular, ilişkisel-birleştirici sorular, genişletme soruları, değerlendirme ve karar vermeye dayalı sorular şeklinde dört çeşit olarak ele alınabilir. Bunlardan Kur'ân'ın en sık kullandığı soru-cevap çeşidi ilişkisel-birleştirici sorulardır. İyi bir planlamayı ve ön hazırlığı gerektiren bu tür sorularla muhataplar, öğrendikleri ve iyi bir şekilde

⁴¹ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 64.

⁴² Alican Dağdeviren, *İlahi Mesajın Sunumu Açısından Kur'an'da Sorular ve Cevaplar* (Yeni Akademi Yayınları, 2006), 15.

⁴³ Süleyman Akyürek, *Din Öğretimi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2024), 129.

⁴⁴ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 102.

⁴⁵ Ör. bk. el-İnfitâr 82/17-19; el-Mutaffifîn 83/7-10.

⁴⁶ Süleyman Uludağ, *İslam'da İrşad* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 230.

⁴⁷ Buhârî, "Tefsir", 68; Müslim, "Cennet", 46-47.

⁴⁸ Müslim, "Birr", 70; Ebû Dâvûd, "Edeb", 35; Tirmizî, "Birr", 23; Ayrıca bk. Müslim, "İmân", 355; Müslim, "Birr", 50.

uzun süreli belleğine yerleştirdikleri bilgilerle yeni bilgileri ilişkilendirir. Dolayısıyla bu tür sorular muhatabın örgütleme, özetleme, anlamlandırma ve şemalar oluşturma gibi etkili öğrenme stratejileri geliştirmesine katkıda bulunur. Uygulamadaki ön şart, muhatabın en az iki durumdan birisini iyi bilmesidir.⁴⁹ Kur'ân'dan bu metoda örnek olarak; “(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?”⁵⁰ âyetleri verilebilir. Kur'ân, muhataplarına gündelik hayatlarında gördükleri ve bildikleri varlıklar hakkında sorular sorarak onlar hakkındaki bilgilerini, onları yaratan Allah'la ilişkilendirmelerini sağlamıştır.

Kur'ân'daki soru ifadeleri, genellikle verilecek bir bilgi, açıklanacak bir kavram yahut anlatılacak bir kıssa öncesinde kullanılmıştır. Soru ifadelerinin bu şekilde kullanılmasındaki maksat, muhatabın dikkatini çekmek ve verilecek olan bilgiye odaklanmasını sağlamaktır.⁵¹ Dolayısıyla Kur'ân'ın soru sormadaki amacı muhatabının bilgisini ölçmek, ondan bir şeyler öğrenmek veya onu toplum karşısında zor durumda bırakmak değil, bilakis muhatabının dikkatini çekerek onu vereceği yeni bilgiye hazırlamaktır.⁵²

db | 897

Kur'ân, bazen muhataplarının zihnindeki bilgileri açığa çıkarmaya, mukayese yapmaya ve sonucu kendisinin bulmasına yönelik sorular sorar.⁵³ Örneğin, şu soruyu sorarak dünyada imtihan edilmeden kolaylıkla cennete girilemeyeceğinin anlaşılmasını ister: “Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?”⁵⁴ Bazen vermek istediği mesajı ilgi uyandırmak ve dikkatleri o yöne çekmek için soru sorar: “Ey insan! Seni yaratan, şekillendirip ölçülü yapan, dilediği bir biçimde seni oluşturan cömert Rabbine karşı seni aldatan nedir?”⁵⁵ Bazen de Allah'ın yaratıcı ve düzenleyici sıfatlarını göstermek üzere dik-

⁴⁹ Ali Murat Sünbül, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Konya: Eğitim Kitabevi, 2011), 287.

⁵⁰ el-Gâşîye 88/17-20.

⁵¹ Nurullah Denizler, *Kur'an'da İnsanlara Yöneltilen Sorular* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020), 199.

⁵² Abdurrahman Çetin, *Hitabet ve İrşad* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 277; Örnek âyetler için bk. el-Bakara 2/75; Âl-i İmrân 3/15; en-Nisâ 4/49; el-En'âm, 6/19, 21; Yûnus 10/34-35; Yûsuf, 12/39; el-Mü'minûn, 23/84-86; eş-Şuarâ 26/70-76; en-Neml 27/59-64; Kâf 50/15; er-Rahmân 55/13.

⁵³ Şanver, *Kur'an'da Tebliğ*, 182.

⁵⁴ el-Bakara 2/214; Ayrıca bk. el-Ankebût 29/2.

⁵⁵ el-İnfîtâr 82/6-8; Ayrıca bk. el-Kadr 97/1-5; el-Hümeze 104/5-9.

katleri çevreye ve tabiat unsurlarına çeken sorular sorar: “*Rabbini gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin?*”⁵⁶

Kur’ân, insanın zihinsel ve duygusal eğilimlerine uygun olarak kavrama, düşünme, araştırma ve hissettirme yollarıyla onun zihnini canlı ve uyanık tutmak ister. Nitekim Kur’ân’a bakıldığında “*Hâlâ düşünmeyecekler mi?*”⁵⁷ *Hâlâ görmeyecekler mi?*”⁵⁸ *Hâlâ korkup sakınmayacak mısınız?*”⁵⁹ *Hâlâ inanmayacaklar mı?*”⁶⁰ *Hâlâ duymayacak mısınız?*”⁶¹ *Hâlâ şükretmeyecekler mi?*”⁶² şeklindeki sorularla insanın duyu organları ve zihni harekete geçirilerek dinî düşünce ve duyguların oluşmasına zemin hazırlamak istenmiştir.⁶³ Aşağıdaki paragraflarda soru sorarak muhatapların hazırbulunuşluklarını artırma metoduna dair örnekler sunulmuştur:

➤ Hz. Yakûb’un oğullarına yaptığı vasiyetten söz eden Bakara 2/133. âyetinde şöyle bir soru sorulmaktadır: “*Yoksa Yakûb’a ölüm geldiği zaman siz orada hazır mı bulunuyordunuz?*” Bu soru, müfessirler tarafından iki farklı manada ele alınmaktadır. Birincisi bu soru önceki sözün akışından farklı bir yol takip ederek istifham-ı inkârî ile Medine’deki Yahudilere adeta: “Elbette orada değildiniz!” diyerek⁶⁴ onları, konuyla ilgili olarak aşağıda gelecek gerçeğe dikkat kesilmeye hazırlamaktadır. İkincisi, bu soru istifham-ı takrîrî olarak değerlendirildiğinde âyetin manası: “Yakûb’a ölüm geldiği zaman siz orada hazır mıydınız, yoksa yok muydunuz?” şeklindedir.⁶⁵ Böylelikle onları, içlerindeki halis tevhid inancını itiraf ettirmek için uygun bir zemin hazırlanmaktadır.⁶⁶

⁵⁶ el-Furkân 25/45; Ayrıca bk. el-Hac 22/18; en-Neml 27/61; el-Mürselât 77/27; et-Târık 86/1-3; el-Gâşîye 88/17-20.

⁵⁷ Yâsîn 36/68.

⁵⁸ es-Secde 32/27.

⁵⁹ el-A’râf 7/65.

⁶⁰ el-Enbiyâ 21/30.

⁶¹ el-Kasas 28/71.

⁶² Yâsîn 36/35.

⁶³ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 99.

⁶⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, thk. Mecdi Ba Sellum (Beyrût: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 2005), 1/576; Ebû’l-Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvîl fî vücûhi’t-te’vîl*, thk. Halil Me’mun Şeyha (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 2005), 98; Mahmûd b. Ebû’l-Hasan en-Nîsâbü’rî, *İcâzü’l-beyân ‘an me’âni’l-Kur’ân*, thk. Ali b. Süleymân (Riyad: Mektebetü’t-Tevbe, 1997), 1/120.

⁶⁵ Behcet Abdolvâhid eş-Şeyhlî, *Belâgatü’l-Kur’âni’l-kerîm fî’l-i’câz* (Amman: Mektebetu Dandîs, 2001), 1/298.

⁶⁶ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü’l-Menâr* (Mısır: el-Hey’etü’l-Misriyyetu’l-’Amme li’l-Kitâb, 1990), 1/392.

➤ Bakara 2/142. âyeti, Müslümanlara yakın zamanda kendilerine yöneltilecek olan bir soruyu haber vermektedir. Kur'ân'ın Müslümanlara gelecekte sorulacak bir soruyu önceden haber vermesi, onların bu duruma psikolojik olarak hazırlıklı olmalarını ve verecekleri cevabı önceden hazırlamalarını sağlamıştır.⁶⁷ Ayrıca İslâmî kimliğin ayırt edici bir özelliği olan kible meselesinde kendilerine kaçınılmaz olarak müşriklerden ve Ehl-i kitaptan gelecek olan sözlü saldırılara karşı hazırlıklı olmaları hatırlatılmıştır.⁶⁸ Dolayısıyla bu âyetle, yakında ilan edilecek ve birkaç âyet sonra açıklanacak olan kible değişikliğine zihinleri hazırlayıcı bir giriş yapılmıştır. Böylece Allah, bu tür inkâr ve hayret ifade eden⁶⁹ sorunun ancak “kendini bilmez beyinsizler” tarafından ortaya atılabileceğini önceden bildirerek soruların daha baştan önünü kesmiştir. Neseî (ö. 710/1310), henüz gerçekleşmemiş bir şey hakkında ileri geri konuşulacağını önceden haber verilmesinin Müslümanları hazırlıklı olmaya bir alıştırmaya olduğunu söyler. Çünkü ileride kesin olabilecekler hakkında gereken cevapları önceden hazırlamak, psikolojik olarak insanı oldukça rahatlatır.⁷⁰ Tabâtabâî'ye (1904-1981) göre bu âyet, kiblenin tahviline dair az sonra vereceği emre yönelik Bakara 2/115. âyetten sonra ikinci bir hazırlık niteliğindedir.⁷¹ Şimşek (1951-2024) de bu âyetten önce Kâbe'yi inşa eden Hz. İbrahim ve onun soyundan gelen peygamberler gündeme getirilerek⁷² kible değişikliği konusuna bir hazırlık yapıldığına işaret eder.⁷³

➤ Kur'ân'da Hz. Mûsâ'nın hayatı diğer peygamberlere nispeten daha ayrıntılı anlatılmaktadır. Bunun bir nedeni de onun yaşadıklarıyla Hz. Peygamber'in yaşadıkları arasında bir benzerliğin olması

⁶⁷ Kâdî el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Subhî Hallâk - Mahmud Atrâş (Beyrût: Dâru'r-Reşîd, 2000), 1/145; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrût: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 1/171.

⁶⁸ Muhammed Ayyâş el-Kübeysî, *Mecâlisü'n-nûr* (Katar: Dâru Neşri Câmî'ati Katar, ts.), 1/100.

⁶⁹ Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, 2/4.

⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 100; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/145; Ebü'l-Berekât en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî (Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/136.

⁷¹ Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce (İstanbul: Kevser Yayınları, 2017), 1/473.

⁷² el-Bakara 2/124-141.

⁷³ Mehmet Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 1/170.

dır.⁷⁴ Kur'ân, iki sûrede “Mûsâ’nın haberi sana ulaştı mı?”⁷⁵ şeklinde bir soruyla kıssaya giriş yapmaktadır. Bu soru görünüşü itibariyle bir sorudur ancak belâgat açısından “Mûsâ’yla ilgili bilgi sana ulaştı.” demektir.⁷⁶ Allah, Hz. Peygamber’den tebliğin zorlukları karşısında sabretme konusunda hazırlıklı olmasını, bu hususta Hz. Mûsâ’yı örnek almasını istemiştir.⁷⁷ Anlatılacak konuya soruyla başlanması, muhatapın dikkatini çekerek onu dikkatlice dinlemeye sevk eden⁷⁸ Arap dilindeki etkileyici bir üslûptur.⁷⁹

3.2. Kıssa Anlatımı ile Hazırlama / Kıssaya Hazırlama

İnsan, anlayış ve kavrama yönünden soyut fikir ve anlatımlardan daha ziyade somut fikir ve anlatımlara yatkındır. Bu nedenle günümüzde görsel anlatımlar; filmler, hikâyeler, canlandırmalar öne çıkan eğitim araçları olmuştur. Kur'ân da yoğun bir şekilde kıssa anlatım tekniğini kullanır. Çünkü kıssalarda verilmek istenen mesajlar, zihinde somutlaşır ve dinleyenlerin anlaması kolaylaşır. Ayrıca Kur'ân’da muhatap kıssaya dâhil etme tekniklerinin de sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.⁸⁰ Kıssalarda gereğinden fazla insan ve yer isimlerine yer verilmediğinden dinleyicinin ilgi ve dikkati dağılmadan mesaja odaklanma sağlanır. Böylece fikirler, zihinde daha iyi yerleşir ve kalıcı olur. Oysa çıplak hakikatler ve soyut anlamlar, hem aklı yorarak dikkatleri dağıtır hem daha çabuk unutulur.⁸¹ Fakat kıssalar, çekici üslup ve ifadeleriyle insanın ilgi ve dikkatini çeker, kalıcı bir etki yapma noktasında önemli bir rol oynar. Kalbin derinliklerine inerek insanda var olan eğilimleri harekete geçirir.⁸² Etkilenen ve zihni harekete geçen kişi, eğitilmeye ve yeni bilgiler almaya hazır hale gelmiş demektir. Kur'ân, bazen tebliğ ve

⁷⁴ Mahmut Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamından Okumak -Hz. Mûsâ Kıssası Örneği-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017).

⁷⁵ Tâhâ 20/9; en-Nâziât 79/15.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/270.

⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 651.

⁷⁸ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 6/6; Nesefî, *Medârik*, 3/597; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1329), 10/319; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1981), 2/231; Denizler, *Kur'an'da İnsanlara Yöneltilen Sorular*, 200.

⁷⁹ Vehbe ez-Zuhaylî, *Tefsîrü'l-münîr fi'l-akide ve's-serîa ve'l-menhec* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2009), 8/535; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2/231.

⁸⁰ İbrahim Yıldız, “Kur'ân Kıssalarında Muhatapı Anlatıma Dâhil Etme: Amacı, Zamanı ve Metotları”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 75 (Yaz 2019), 457-472.

⁸¹ İdris Şengül, “Kur'an'ın Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi”, *1. Kur'an Sempozyumu Tebliğler Müzakereler* (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994), 137.

⁸² Şanver, *Kur'an'da Tebliğ*, 158.

irşada geçmeden önce bir kıssa aktarır, bazen de birkaç âyetle kıssaya ön hazırlık yapar. Aşağıdaki paragraflarda Kur'ân'ın kıssa ile hazırlama / kıssaya hazırlama metoduyla muhatapların hazırbulunuşluklarını arttırmasına dair bazı örnekler sunulmuştur:

➤ Bakara 2/30-39. âyetleri, devamında gelen İsrailoğulları kıssasına⁸³ hazırlık mahiyetindedir. Yeryüzünü imar edip orada halife olacak kişilerin özelliklerinin Hz. Âdem kıssası üzerinden aktarıldığı bu girişte onun halifelik görevinin üstesinden gelmesini sağlayacak bilgi birikimiyle donatılması anlatılır. Kıssada, İsrailoğulları'na yeryüzünde halife olmak istiyorlarsa ataları Hz. Âdem gibi yapmaları zımnen emredilmiştir. Konuya böyle bir giriş yapılması, Allah'ın bağlayıcı emriyle İsrâiloğulları'nın yeryüzünde üstün kılındıkları; fakat sonradan Allah'a verdikleri sözü yerine getirmemeleri nedeniyle bu görevin onlardan alınarak Allah'la yaptıkları sözleşmeye bağlı kalan İslâm ümmetine verilisinin anlatılacağı ilerdeki âyetlere zihinleri hazırlayıcı bir nitelik taşımaktadır.⁸⁴

➤ Bakara sûresinin ana konularından biri de indiği dönemin şartlarına uygun olarak Müslümanları, varlıklarını ve değerlerini korumak için savaşa hazırlamak ve teşvik etmektir. Bakara 2/243. âyette değinilen kıssadan sonra “*Allah yolunda savaşın.*”⁸⁵ emrinin gelmesi, daha sonra İsrâiloğulları'nın savaş karşısındaki tutumlarının anlatılması bunu göstermektedir.⁸⁶ Sayıları binleri bulduğu halde Allah yolunda savaşmayıp ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenlerin anlatıldığı bu kıssanın, ne zaman ve kimlerin başından geçtiğinin fazla bir önemi yoktur. Burada önemli olan devamında verilecek olan Allah yolunda savaşa çıkma⁸⁷ ve infak etme⁸⁸ emirlerine bu kıssayla bir hazırlığın yapılmış olmasıdır. Onların ölümden korkmadan savaşa çıkmaları ve savaş için mali harcamalar yapmaları teşvik edilmiştir.⁸⁹ Dolayısıyla 2/243. âyetin, zihinleri 2/244. âyete hazırladığı anlaşılmaktadır.⁹⁰ Ayrıca sûrenin bu bölümünde bu kıs-

⁸³ el-Bakara 2/40-123.

⁸⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 2003), 1/56.

⁸⁵ el-Bakara 2/244.

⁸⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012), 1/381.

⁸⁷ el-Bakara 2/244.

⁸⁸ el-Bakara 2/245.

⁸⁹ İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs tertibu's-süver hasebe'n-nüzûl* (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2000), 6/457.

⁹⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 3/221-222.

sayı hatırlatmak oldukça münasıptır, çünkü devamında müşriklere karşı cihat teşvik edilerek Tâlût ve Câlût kıssasına geçilecektir.⁹¹

➤ Tâhâ 20/115-123. âyetlerde Hz. Âdem ve İblis kıssası yer almaktadır. 115. âyet, bu kıssaya ön hazırlık şeklinde gelmiştir. Kıssa, Allah'ın Hz. Âdem'e verdiği emri ve onun bu emir üzere sebat etmeyip unuttuğunu anlatmaktadır. Ön hazırlık konumunda olan 115. âyetin hedefi Allah'ın emirlerinin unutulması karşısında uyarıda bulunmaktır. Devamındaki âyetler, kıssa üzerinden müminlere kendilerine emredilen hususlarda sebat etmeyi, unutkanlığa ve ahdi bozmaya neden olacak şeytanın vesvesesine kulak asmamayı tavsiye etmektedir. Son dört âyet⁹² kıssayla ilgili açıklamalar yapmak üzere gelmiştir. İnsanın hevasına ve şeytanın vesveselerine kanarak Allah tarafından kendisine verilen emirlere uymadığında Kıyamet günü akıbetinin ne olacağı ortaya konularak kıssadan alınması gereken hisse açıkça ifade edilmiştir.⁹³

➤ Neml sûresi Hz. Mûsâ, Dâvûd, Süleymân, Sâlih ve Lût peygamberlerin kıssalarını sırasıyla haber vermektedir. Bu kıssalarda gerçekten olağanüstü mucizeler ve ibret alınması gereken mesajlar mevcuttur. Allah'ın Hz. Mûsâ ile aracısız konuşması;⁹⁴ asa ve yed-i beyza mucizelerinin verilmesi;⁹⁵ Hz. Süleymân'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen ordularının olması; kuşlar ve karıncalarla konuşması;⁹⁶ Belkıs'ın tahtının göz açıp kapayıncaya kadar kendisine getirilmesi;⁹⁷ Hz. Sâlih'in⁹⁸ ve Hz. Lût'un karısı da dâhil sapkın kavminin helak edilişi⁹⁹ aktarılmış ve bu kıssaların aralarında verilmek istenen mesajlar serpiştirilmiştir. Tüm bu kıssalar, gerçekten muhatapları hayrete düşürecek kadar ilginç ve olağanüstüdür. Bu nedenle muhatapların bu olağanüstülüklere hazırlanması gerekmektedir. Neml 27/6. âyeti de kıssaların içinde yer aldığı Kur'an'ın, hüküm ve hikmet sahibi, her şeyi hakkıyla bilen Allah tarafından nâzil edildiğini hatırlatarak yapılmıştır. Dolayısıyla

⁹¹ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2014), 3/99.

⁹² Tâhâ 20/124-127.

⁹³ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 3/212.

⁹⁴ en-Neml 27/8-10.

⁹⁵ en-Neml 27/10-12.

⁹⁶ en-Neml 27/16-28.

⁹⁷ en-Neml 27/38-42.

⁹⁸ en-Neml 27/45-53.

⁹⁹ en-Neml 27/54-58.

anlatılacak olan peygamber kıssalarına bir hazırlık ve giriş mahiyetindedir.¹⁰⁰

3.3. Gelecek Hükme Zemin Hazırlama

Hız. Peygamber'in hayatına bakıldığında vahyî eğitim öncesi bir hazırlık safhasının var olduğu açıkça görülür. Ona ilk vahiy gelmeden önce, inziva ve tefekkürün sevdinilmesi suretiyle psikolojik bir hazırlık söz konusudur.¹⁰¹ İman etme süreci de bir hazırlık sonucu başlar; kabul ve tasdik boyutunda imanın asıl konusu olan Allah'ın varlığını; kabul hissi, aklî ve iradî bir hazırlığın sonunda gerçekleşir. Çünkü bilgi ve algı alanımızı aşan bir haber, ifade ya da sözün işaret ettiği gerçekliğin tarafımızdan doğrulanarak kabul edilmesi ve sonrasında içselleştirilip uygulanması, her şeyden önce psikolojik bir hazırlığa bağlıdır.¹⁰² İman gibi ibadetler de aynı şekilde bir hazırlık süreci ister; örneğin namaz, ön hazırlığıyla yani zâhirî ve bâtinî arınma olan abdestle başlar.¹⁰³

Kur'ân, insanın duygu ve düşüncelerine hitap ederek onun iç dünyasına nüfuz eder. Böylece anlama, düşünme ve hissetme gücüne uygun olacak şekilde onu eğitir. Öte yandan Kur'ân, özellikle inanç ve ibadet esaslarını ele alırken insanın ruhsal yapısına ve beklentilerine uygun olarak önce onu duygusal yönden hazırlamaktadır.¹⁰⁴ Birçok hukuki düzenleme ön hazırlık safhasından sonra yürürlüğe konulmuştur. Örneğin içki yasağı üç aşamada gerçekleşmiştir.¹⁰⁵ İnsanlar gündelik hayatlarında çok alıştıkları bu içecek hakkında nâzil olan hazırlık âyetleri sayesinde önce psikolojik olarak ondan uzaklaşmışlar ve sonrasında gelen kesin yasak emrini

¹⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 775; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît*, thk. Adil Ahmed Abdülmecid - Ali Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 7/53; Ebû Abdillâh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah et-Türkî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 16/101; İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, thk. Ahmed el-Kureşî (Kahire: Hasan Abbas Zeki, 1999), 4/175; Şimşek, *Hayat Kaynağı*, 4/9.

¹⁰¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 24/528; Ebû'l-Fidâ' İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selime (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 8/436; Ebû'l-Fazl Celaleddin es-Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fî't-tefsiri bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü Hicr, 2003), 15/520; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 137.

¹⁰² Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 159-160.

¹⁰³ Meydan, *Din Eğitiminde Manevi Boyut*, 118.

¹⁰⁴ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 99.

¹⁰⁵ Bk. el-Bakara 2/219; en-Nisâ 4/43; el-Mâide 5/90-91

kolaylıkla uygulamışlardır. Gelecek hükme hazırlık yapan âyetlere aşağıdaki örnekler verilebilir.

➤ Bakara 2/115. âyet, tüm yönleriyle yeryüzünün Allah'ın mülkü olduğunu beyân etmiştir. Bu nedenle bir yerin Allah'a ibadette yönelinecek kible olması, yine O'nun tayin etmesi ve bildirmesiyle olur. Bu âyetin kiblenin tahvil emrinden önce gelmesi, Allah'ın kibleyi değiştirme hususundaki muradının bir hazırlığı olmuştur.¹⁰⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), tefsirinde bu ve bundan önceki birçok âyetin insanlara son derece zor gelen bir hadise olan kiblenin tahvili hükmüne hazırlık yaptığını uzun uzun açıklar.¹⁰⁷ Örneğin Allah'ın bir hükmü kaldırıp yerine daha iyisini veya onun benzerini getirebileceğini, her şeye gücünün yettiğini ve her şeyi bildiğini haber vermesi,¹⁰⁸ Müslümanlara Yahudilerin Hz. Mûsâ'ya itiraz ettikleri gibi Hz. Peygamber'e itiraz etmemelerinin emredilmesi;¹⁰⁹ Yahudilerin kıskançlıkla söylediklerine kulak asmamalarının tavsiye edilmesi;¹¹⁰ cennetin sadece muhlis bir şekilde Allah'a yönelenlere ait olacağı¹¹¹ bildirilerek kiblenin tahviline psikolojik açıdan hazırlık yapılmıştır.

904| db

➤ Bakara 2/183. âyetinde orucun geçmiş ümmetlere farz kılındığından bahsedilmiştir. 2/184. âyetinde hasta veya yolcu olup da oruç tutamayanların ne yapması gerektiği anlatılmıştır. 2/185. âyet, Ramazan ayının oruç ayı olduğu ve bu aya erişen müminlerin oruç tutmalarının farz olduğu hükmü beyan edilmiştir. Orucun kesin bir hüküm olarak farz kılınmasından önce bunun sayılı günlerde tutulacağı haber verilerek müminler, yeni olan bu ibadete psikolojik olarak alıştırmış, güçlük söz konusu olduğunda ruhsatların bulunduğu haber verilmiştir.¹¹² Dolayısıyla ilk iki âyet, hüküm âyeti olan 2/185. âyete bir ön hazırlık konumundadır.¹¹³

➤ Cahiliyede yaygın olarak uygulanan faizin yasaklanması, dört aşamada gerçekleştirilerek insanların bu yasağa psikolojik ve

¹⁰⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981), 4/20; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 1/150.

¹⁰⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâ'ut-Tefsîr*, thk. Seyyid Muhammed-Sâlih Ahmed (Riyad: Dâru İbnu'l-Cevziyye, 1427), 1/157.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/106.

¹⁰⁹ el-Bakara 2/108.

¹¹⁰ el-Bakara 2/109.

¹¹¹ el-Bakara 2/112.

¹¹² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/281.

¹¹³ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 2/6-7.

sosyolojik olarak hazırlanması sağlanmıştır.¹¹⁴ Çünkü bir konuda önce zihinleri hazırlamak sonra da onu yasaklamak, Kur'ân'ın tercih ettiği bir yoldur.¹¹⁵ Bu konuda Mekke döneminde inen ilk âyetle¹¹⁶ faizin malı arttırmadığı aksine onun bereketini giderdiği vurgulanarak Allah katında çirkin görüldüğüne değinilmiştir. Böylece faiz açıkça yasaklanmamakla birlikte, kaldırılması için psikolojik bir zemin hazırlanmıştır. İkinci aşamada faizin Yahudilere de haram kılındığını ama onların bu yasağı ihlal etmeleri nedeniyle birçok cezaya çarptırıldıkları haber verilerek önceki şeriatlerdeki faiz yasağına işaret edilmiştir.¹¹⁷ Üçüncü aşamada kat kat alınan faiz yasaklanmış ve kurtuluşa ermenin Allah'ın bu yasağına uymaya bağlı olduğu belirtilmiştir.¹¹⁸ Son aşamadaysa faiz, kesin ve sert bir üslûpla yasaklanmış ve faizde ısrar edenlerin Allah ve Resûlü'ne savaş açmış olacakları belirtilmiştir.¹¹⁹

➤ Kur'ân, bireysel ve toplumsal alanda düzenlemeler yaparken yüzeysel ve kişisel olanlarla insanların ruhsal ve sosyal hayatında kökleşmiş, genele yayılmış meseleler arasında bir ayırım yapar. Genele yayılmamış, aynı zamanda cahiliye sosyal hayatında da suç kabul edilen zina, hırsızlık, adam öldürme gibi hususlarla ilgili hükümler bir defada kesinleşirken içki ve faizin yasaklanması, kölelik konusundaki düzenlemelerdeyse acele edilmemiştir.¹²⁰ İzzetbegoviç'in (1925-2003) "İslam, alkolü yasaklarken din olarak değil, ilim olarak hareket etmiştir."¹²¹ tespiti bu açıdan yerinde bir tespittir. Bu nedenle Allah, önce insanı psikolojik olarak, daha sonra toplumu da sosyolojik olarak bu emir ve yasaklara hazırlayacak âyetler göndermiştir.¹²² Mekke döneminde gelen Nahl 16/67. âyetinde içki, güzel rızıktan ayrı zikredilmiş¹²³ ve böylece onun güzel bir şey olmadığı vurgulanarak ileride gelecek olan içki yasağına bir hazırlık

¹¹⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/670.

¹¹⁵ Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. Muhammed Han Kayanî ve dğr. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 4/307.

¹¹⁶ er- Rûm 30/39.

¹¹⁷ en-Nisâ 4/160-161.

¹¹⁸ Âl-i İmrân 3/130.

¹¹⁹ el-Bakara 2/275-288.

¹²⁰ Şanver, *Kur'an'da Tebliğ*, 134.

¹²¹ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, çev. Salih Şaban (İstanbul: Nehir Yayınları, 1994), 227.

¹²² Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 2/975; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/69.

¹²³ Muhammed Mütevellî Şa'râvî, *Tefsîru Şa'râvî* (Kahire: Dâru Ahbâri'l-Yevm, 1991), 2/939.

yapılmıştır.¹²⁴ Medine döneminde nâzil olan Bakara 2/219. âyetinde içkinin zararı ön plana çıkarılarak yakında yasaklanacağına işaret edilmiştir. Bundan üç yıl sonra içkiliyken kılınan bir namazda imamın Kâfirûn sûresini manayı değiştirecek şekilde yanlış okuması üzerine¹²⁵ önce sarhoşken namaz kılınmamasını emreden,¹²⁶ sonra da içkinin kesin olarak haram kılındığını¹²⁷ beyan eden âyetler nâzil olmuştur.

➤ Hadîd sûresine Allah'ın sıfatlarını, güç ve kudretini, her şeyi bildiğini, evrenin sahibi olduğunu belirten bir giriş yapılmıştır.¹²⁸ Sûreye böyle bir giriş yapılarak muhatapların kalbine, verilecek olan emir ve yasakları kabullenmeye hazır ince bir duyarlılık kazandırmıştır.¹²⁹ Derveze'ye (1888-1984) göre Kur'ân'ın alışık olduğumuz metotlarından biri olan bu tarz bir girişle muhatapların vicdanlarına seslenilerek dikkatlerinin çekilmesi, Allah'a yönelişlerinin sağlanması amaçlanmıştır. Bu ön hazırlık safhasından sonra kınama, hatırlatma, uyarı, teşvik ve ikaz içeren âyetler vahyedilmiştir.¹³⁰

3.4. Verilecek Bilgiye Zemin Hazırlama

Öğretme konusunda önemli olan, bir bilgiyi muhataba sunmadan önce onun bu konuda kendisinde eksiklik veya yetersizlik olduğunun farkına varmasını sağlamak ve bunu telafi etme ihtiyacını hissettirmektir. Bu nedenle doğrudan bir bilgi vermek yerine çeşitli şekillerde konuya giriş yapmak suretiyle onu meraklandırmak, muhatapta verilecek bilgiye karşı bir ilgi uyandırır.¹³¹ Bilgi verilmeden önce meraklandırılan ve bilgi eksikliği hissettirilen kişi, konuya karşı bir ilgi duymaya başlar ve böylece onun zihninde, anlatılacakları yorumlamayı kolaylaştıran bir hazırlık kendiliğinden başlar.¹³² Bu ön girişle muhatap, zihnen yeni bir bilgiye hazırlanırsa öğreticinin anlattıkları onun için bir yığın gereksiz söz olmaktan çıkar.¹³³

¹²⁴ Yazır, *Hak Dini*, 5/3107; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/345.

¹²⁵ Tirmizî, "Tefsîr", 5; Ebû Dâvûd, "Eşribe", 1.

¹²⁶ en-Nisâ 4/43.

¹²⁷ el-Mâide 5/90-91.

¹²⁸ el-Hadîd 57/1-6.

¹²⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6/3482.

¹³⁰ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 9/298-301.

¹³¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 3/47.

¹³² Özakpınar, *Öğrenme*, 107.

¹³³ Özakpınar, *Öğrenme*, 113.

Hazırlıklı ve aktif bir zihin, anlatılanları daha iyi anlar; böylece bilgiler, çok daha kolay akılda kalır, içselleştirilir ve kabul edilir.¹³⁴

Kişinin öğrenmeye hazır olması için konuya ilişkin ön yaşantılara da sahip olması gerektiğini belirten uzmanlar, eğitimcinin bir konuyu öğretmeden önce konuyla ilgili bazı ön bilgileri veya yaşantıları muhataplarına kazandırması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹³⁵ Bu noktada muhatapın da karşısındaki insandan bir şeyler öğrenmeye açık ve istekli olması son derece önemlidir. Çünkü öğrenmek için bireyin kendi yerleşik anlayışlarını değiştirmesine hazır olması gerekir.¹³⁶ Bu nedenle bir insan, ancak kendisinin birçok konuda eksikleri olduğunu anlar, kabullenir ve öğrenmek isterse öğrenmeye başlayabilir.¹³⁷ Bu hususta şu âyet çok dikkat çekicidir: “Gerçekleri iyice bilmek isteyenlere âyetleri apaçık gösterdik.”¹³⁸ Âyet, net bir şekilde gerçeği arayanlara, öğrenmek isteyenlere âyetlerin fayda vereceğini bildirmektedir. Çünkü konuya ilgi duymak, eğitimin olmazsa olmazıdır. Bu nedenle eğitimin olabilmesi için kişinin gönül ve zihin hazırlığı mutlaka gerçekleşmelidir.¹³⁹ Aşağıdaki paragraflarda verilecek bilgiye zemin hazırlama adına muhatapların hazırbulunuşluklarını arttırmaya dair bazı örnekler sunulmuştur:

➤ Nisâ 4/132. âyette göklerde ve yerde ne varsa Allah'ın olduğunu haber verilmektedir. Bu ifade, muhatapları bir sonraki âyette verilecek bilgiye hazırlamak içindir.¹⁴⁰ Yani göklerde ve yerdeki tüm mahlûklar, yaratılış ve mülk olarak yalnız Allah'ındır ve O, mahlûkatı üzerinde dilediği gibi tasarruf eder. Bu girişten sonra asıl vurgulanmak istenen bilgiye gelinir: “Ey insanlar! Allah, dilerse sizi yok eder ve başkalarını getirir. Allah, elbette kâdirdir.”¹⁴¹

➤ Mâide 5/51. âyeti, müminlere Yahudi ve Hristiyanları dost edinmemeleri gerektiğini hatırlatarak münafıkların tutumlarını anlatmaya¹⁴² geçmeden önce ön hazırlık yapmaktadır.¹⁴³ Çünkü

¹³⁴ Özakpınar, *Öğrenme*, 114.

¹³⁵ Koç vd., *Gelişim ve Öğrenme*, 112.

¹³⁶ Andre Giordan, *Öğrenme*, çev. Mehmet Baştürk vd. (Ankara: De Ki Yayınları, 2008), 152.

¹³⁷ Hasan Meydan, *Din Eğitiminde Manevi Boyut* (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 207-208.

¹³⁸ el-Bakara 2/118.

¹³⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 2/200.

¹⁴⁰ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 2/241.

¹⁴¹ en-Nisâ 4/133.

¹⁴² el-Mâide 5/52.

münafıklar, başlarına bir sıkıntı gelmesin diye inkârcılardan yardım talep etmek amacıyla aralarında dolaşıp duruyorlar ve onlarla dost olmaya çalışıyorlardı. Fakat Allah, müminlere zafer verince bu yaptıklarına pişman oluyorlardı. Bu âyet, müminleri uyararak hem Yahudi ve Hristiyanları hem de onlara yanaşan münafıkların durumunu ifşa etmektedir.

➤ Mâide 5/110-120. âyetleri, Hz. İsa ve annesinde bahsetmekte olup genel itibariyle iki bölümden oluşur. Birinci bölümde Allah'ın Hz. İsa'yı ve annesini koruyup gözetmesi, desteklemesi ve ona verilen mucizeler, özellikle de Allah'ın gökten indirdiği sofraya mucizesi anlatılmıştır. İkinci bölümde ise Hristiyanların onu ve annesini ilahlaştırmaları nedeniyle Hz. İsa'ya “*Sen mi insanlara, Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edin, dedin?*”¹⁴⁴ şeklinde meselenin temeline dair bir soru yöneltmiştir. Hz. İsa, kendisinin böyle bir telkinde bulunmadığına Allah'ı şahit tutmuş ve sadece O'nun kendisine emrettiklerini tebliğ ettiğini söylemiştir. Âyetlerin akışından ilk bölümün ikinci bölümdeki tevhit konusuna bir hazırlık yaptığı ve asıl hedefin ikinci bölümdeki mesajlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu mesajlar ise teslis inancının tüm sorumluluğunun dinin aslını bozan Hristiyanların omuzlarında olduğu; Hz. İsa'nın sadece Allah'ın kendisine emrettiği şeyleri söylediği; kulları hesaba çekme, onlara mükâfat veya ceza vermenin sadece Yüce Allah'ın yetkisinde olduğudur.¹⁴⁵

➤ Fâtır 35/8. âyetinde Allah, kötü amelini beğenip onu güzel görenle iyi amel sahiplerinin bir olmayacağını haber vermektedir. Bu giriş, âyetin devamındaki Hz. Peygamber'in, Müslüman olmadılar diye müşriklere üzülmemesi emrine bir ön hazırlık olup onların buna lâayık olmadıkları bilgisini vermektedir.¹⁴⁶

3.5. Sıkıntılı Bir Döneme Hazırlamak

Kur'an, insanın başına gelebilecek musibetleri önceden haber vermekte ve bu musibetlere hazırlıklı olunmasını tavsiye etmektedir. Kur'an'ın bunu önceden haber vermesi, Müslümanların böyle sözlerle karşı sabretmeye ve tahammüle psikolojik olarak hazır ol-

¹⁴³ Derveze, *et-Tefsîrül'l-hadîs*, 9/154-155.

¹⁴⁴ el-Mâide 5/116.

¹⁴⁵ Derveze, *et-Tefsîrül'l-hadîs*, 9/258.

¹⁴⁶ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 7/144-145.

malarını sağlamak içindir.¹⁴⁷ Ayrıca “Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır.”¹⁴⁸ âyeti ve benzer âyetler,¹⁴⁹ Müslümanları bu zorluklara göğüs gerebilmeye ve onları sabırla karşılamaya hazırlamaktadır. Mallarını ve canlarını Allah yolunda feda etmeye hazır bir Müslümana diğer hiçbir musibet zor gelmez. Allah’ın daha başa gelmeden bu gibi zorluklarla sınavacağını haber vermesi, onların morallerini güçlü tutmaları hikmetine bağlıdır. Gerçekten de insan tabiatı, farkında olduğu veya geleceğini önceden bildiği musibetleri daha olgun ve kolaylıkla göğüsler. Allah, insanları imtihan etmek için onların başlarına gelecek musibetleri önceden yazdığını bildirerek¹⁵⁰ onların sabırlarını güçlendirmiş, imtihanın Rablerinden gelmesi nedeniyle gönülleri huzur bulmuştur.¹⁵¹ Kur’ân, birçok âyetiyle sıkıntılı dönemlerde Müslümanları psikolojik olarak dirençli ve sabırlı olmaya hazırlamaktadır:

➤ Bakara 2/153. âyeti, Müslümanları sıkıntılı dönemlere hazırlamakta, onlardan sabrederek ve namaz kılarak Allah’tan yardım dilemelerini istemekte ve sonuçta Allah’ın sabredenlerle beraber olduğu müjdesini vermektedir. Sabır, insanın bir amaç için ortaya koyduğu özverinin, kararlılığın, güçlü azim ve iradenin ürünüdür; dolayısıyla sabır, insanın kendi benliğiyle ilgili tavrıdır. Namaz ise onun bedeni, dili ve kalbiyle kısaca bütün varlığıyla Allah’a yönelmesi olup müminin Allah’a karşı tutumudur.¹⁵² Bu âyetle zorluklarla mücadele etme yolları öğretilen Müslümanlara ileride korku, açlık ve mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme şeklinde imtihanların olacağı hatırlatılmış¹⁵³ ve onlardan o gün geldiğinde “Şüphesiz biz Allah’ınız ve şüphesiz O’na döneceğiz.”¹⁵⁴ demeleri tavsiye edilmiştir. Şüphesiz birçok âyette dünya hayatının geçici bir oyun ve eğlence olduğu,¹⁵⁵ insanların mutlaka ölecekleri,¹⁵⁶ dünyanın ve

¹⁴⁷ İbrahim Yıldız, “Kur’ân’a Göre Musibetler Karşısında İnsanların Psikolojik Tutumları”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2020), 66.

¹⁴⁸ et-Tevbe 9/111; Ayrıca bk. el-Müzzemmil 73/20.

¹⁴⁹ Âl-i İmrân 3/186; et-Tevbe 9/41; es-Saf 61/11.

¹⁵⁰ el-Hadîd 57/22.

¹⁵¹ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 1/601; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 1/144.

¹⁵² Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 1/240.

¹⁵³ el-Bakara 2/155.

¹⁵⁴ el-Bakara 2/156.

¹⁵⁵ el-En’âm 6/32; el-Ankebût 29/64; Muhammed 47/36; el-Hadîd 57/20.

¹⁵⁶ Âl-i İmrân 3/185; en-Nisâ 4/78; el-Enbiyâ 21/35; el-Ankebût 29/57; es-Secde 32/11; el-Mülk 67/2.

içindeki malların yok olup gideceği¹⁵⁷ haber verilmiştir. Dolayısıyla aslında tüm bu âyetler de genel olarak Müslümanları yukarıda sayılan zorluklara bir bakıma hazırlamaktadır.¹⁵⁸ Sonuçta bu dünyanın ve içindeki tüm çekiciliğinin bir gün yok olacağını bilen mümin, karşılaşacağı açlık, hastalık, mal ve can kaybı gibi musibetlere daha kolay dayanabilir. Çünkü bunlar, söz konusu akıbetten daha hafiftir.¹⁵⁹ Dünyada bir müminin karşılaşabileceği en büyük sıkıntı, öldürülmektir. Bakara 2/154. âyeti, Allah yolunda öldürülen şehitlerin yüce makamını açıklayarak bir sonraki âyette sıralanan sıkıntılara karşı psikolojik bir hazırlık yapmaktadır. Ayrıca tüm bu sıkıntıların bir imtihan vesilesi olduğu ve onlara güzel bir sabırla direnenlerin imtihanı başarıyla tamamlayacakları haber verilerek bu hazırlık güçlendirilmiştir.¹⁶⁰

910| db

➤ Âl-i İmrân 3/186. âyette bildirilen üzücü sözler; Hz. Peygamber'in kötülendiği ve kâfirlerin insanları Müslümanların aleyhine kışkırtmak için sarf ettikleri kötü sözlerdir. Ayrıca bir önceki âyette her canlının öleceği ve dünya hayatının aldatıcı zevklerden başka bir şey olmadığı bildirilerek Müslümanlar, bu âyette haber verilen kötü sözlere karşı psikolojik olarak hazırlanmıştır. Böylece inkârcıların sözlü saldırılarına maruz kaldıklarında hazırlıklı olmalarına, olayları sabır ve metanetle karşılamalarına ve Allah'ın rızasına aykırı davranışlardan sakınmalarına yardımcı olunmuştur.¹⁶¹

➤ Kıyamet sahnelerinden bir sahnenin aktarıldığı Nisâ 4/41-42. âyetler, isyankârların hesap günündeki durumunu açıklamaktadır. Fakat insanların aklına "Acaba o mahkeme ne kadar adaletle hüküm verecek?" sorusu gelebileceği için bir önceki "Şüphesiz Allah (hiç kimseye) zerre kadar zulüm etmez..."¹⁶² âyetiyle bu soru bertaraf edilmiş ve zihinler bu zorlu sahneye psikolojik olarak hazırlanmıştır.

➤ Gerek hazırlık gerekse icrasında büyük sıkıntılar yaşanması nedeniyle bizzat Kur'an'ın "sâatü'l-usre"¹⁶³ (güçlük zamanı) şeklinde

¹⁵⁷ el-Kehf 18/7-8; er-Rahmân 55/26.

¹⁵⁸ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 1/180.

¹⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/597.

¹⁶⁰ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, 1/184.

¹⁶¹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/319; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 2/123; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/732.

¹⁶² en-Nisâ 4/40.

¹⁶³ et-Tevbe 9/117.

adlandırdığı Tebük Gazvesi, İslam tarihindeki en zorlu savaşıardan biridir. Bizanslılarla yapılan bu gazvenin anlatıldığı Tevbe sûresinde Müslümanları gelecek zorlu güne hazırlamak adına bazı âyetlerin indirildiği görülmektedir. Örneğin Tevbe 9/29. âyeti, Ehl-i kitaptan Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Rasûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyenlerle cizyeyi verinceye kadar savaşımasını emretmektedir. Bu da şimdiye kadar hep müşrik Araplarla savaşıan ashabın zihninde, Ehl-i kitabı da kendilerine düşmanlık yapmaları nedeniyle bir sonraki aşamada savaşılan grup olarak hazırlamaktadır. Devamında gelen 9/34. âyette ise öncelikle insanları Allah yolundan alıkoyan çoğu hahamın ve rahibin acı akıbetlerinden, sonra da servet biriktiren bunları Allah yolunda sarf etmeyenleri bekleyen acı akıbetten bahsedilerek zihinler, Hristiyanlarla yapılacak olan o günlere yani Tebük Gazvesi'ne hazırlanmıştır.¹⁶⁴

Sonuç

Kur'ân, tüm insanlığa hidâyet için gönderilmiş bir kitap olarak onları eğitir, bilgilendirir, uyarır ve doğru yolu gösterir. İnsanı en iyi tanıyan Yaratıcının inzâli olduğu için de insana en uygun metotları kullanır. Bu metotların birçoğu din eğitimi alanında ilk asırlardan günümüze çalışmalar yapan âlimlerimiz tarafından tespit edilmiş ve eğitim öğretim faaliyetlerinde kullanılmıştır. Bir kişinin eğitilebilmesi için öncelikle kişinin eğitilmeyi istemesi gerekir. Devamında ihtiyaç hissettiği bilgiyi almak üzere güdülenmesi, meraklandırılması ve isteklendirilmesi eğitimin başlaması ve devamı için itici güç olacaktır. Bu da kişinin hazırbulunuşluk seviyesinin yeterli olmasına dayanmaktadır. Hazırbulunuşluk, kişinin eğitilmesi için gerekli fiziki ve psikolojik olgunlaşma düzeyine sahip olmasını ifade eder. Tüm bunlar yeterli derecede sağlandığında sağlıklı bir öğrenme gerçekleşir.

Bu çalışmada Kur'ân'ın, muhataplarının psikolojik hazırbulunuşluk düzeylerini nasıl eğitim ve irşada uygun hale getirdiği incelenmiştir. Psikolojik açıdan verilecek bilgiyi almaya hazır olmayan insanların dinî tebliğden etkilenmeleri oldukça zordur. Bu nedenle öncelikle eğitimcinin gerek yaşantısı gerekse sözleri ile muhatabına güven vermesi gerekir. Çünkü Hz. Peygamber'in örnek hayatının ve risâlet öncesi "el-Emîn" lakabıyla anılmasının muhataplarına verdiği

¹⁶⁴ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3/1646.

güven, ashabı iman etmeye hazırlayan psikolojik etmenlerin başında gelmektedir.

Kur'ân'ın muhataplarını irşada hazır hale getirmek için özellikle soru sorarak ve kıssalar aktararak konuya başlamaya önem verdiği görülmüştür. Bu hususta insanların dikkatlerini bir noktaya toplamının eğitim için önemi devreye girmektedir. Dikkatini toplayan bir kişi, tüm benliğiyle muhatabını dinlemeye ve anlamaya hazırdır. Özellikle sorulacak soruların muhatabın bu konuda bir bilgi eksiğinin olduğunu, kendisini geliştirmesi gerektiğini, bu bilginin nerede ve nasıl işine yarayacağını fark ettirecek tarzda olması çok önemlidir. Muhatabın bunun farkına varması ve telafi etme ihtiyacı hissetmesi, artık eğitime hazır hale geldiğinin en önemli göstergesi olacaktır. Kur'ân, bilgi vermeden önce soru sorarak verilecek bilginin önemini vurgulamakta ve böylece muhataplarını zihnen bilgiyi almaya hazır duruma getirmektedir. Özellikle önceden bilinen bir konuyla bağlantılı olacak şekilde sorular sorarak muhataplarının sahip oldukları bu bilgilerini, verilmek istenen yeni bilgilerle ilişkilendirmeleri sağlanmıştır.

912| db

İnsanların soyut anlatımdan daha çok somut anlatımlara yatkın olmaları gerçeği, Kur'ân tarafından eğitime hazırlık açısından kıssa anlatımlarıyla ortaya konulmaktadır. Çünkü kıssa anlatımı yoluyla verilmek istenen ve muhatabın zihinde somutlaşan mesajların anlaşılması kolaylaşır. Böylece kıssadan etkilenen kişi, eğitime ve yeni bilgiler almaya hazır hale gelir. Bu nedenle Kur'ân, bazen tebliğ ve irşada geçmeden önce bir kıssa aktarır, bazen de birkaç âyetle kıssaya ön hazırlık yapar ve böylece muhataplarını psikolojik olarak hazırlar.

İnsanların yeni bir düzeni ve bu düzenin kurallarını kabul edip ona boyun eğmeleri zaman alabilir. Bu nedenle önceden bu kurallara karşı psikolojik olarak hazırlanmaları süreci hızlandırmaktadır. Hz. Peygamber de vahiy almadan önce Hira mağarasında inziva ve tefekkürün sevdilmesiyle psikolojik bir hazırlık safhasından geçmiştir. İman etme, bilgi alma, bu bilgileri uygulama süreci, psikolojik ve aklı bir hazırlığın sonunda gerçekleşir. Çünkü bilgi ve algı alanımızı aşan, kurulu düzeni ve alışkanlıkları değiştiren bir haber veya kuralın kabul edilmesi ve uygulanması, her şeyden önce buna bağlıdır. Bu nedenle Kur'ân'daki içki yasağı gibi birçok ameli ve hukuki düzenleme ön hazırlık safhasından sonra yürürlüğe konulmuştur.

Dünya hayatı bir imtihan sahası olduğu için Kur'ân, Müslümanların başına gelebilecek yokluk, musibet veya hastalık gibi imtihanları önceden haber vermekte ve bu musibetlere hazırlıklı olunmasını tavsiye etmektedir. Kur'ân'ın bunu önceden haber vermesi, Müslümanların bu sıkıntılara karşı sabretmeye psikolojik olarak hazır olmalarını sağlamak içindir. Gerçekten de insan psikolojisi, alıştığı veya geleceğini önceden bildiği sıkıntıları daha kolay göğüsleyebilir. Bu nedenle Kur'ân, birçok âyetiyle sıkıntılı dönemlerde Müslümanları psikolojik olarak dirençli ve sabırlı olmaya hazırlamaktadır. Tüm bu psikolojik hazırbulunuşluk safhalarında/çeşitlerinde Kur'ân'ın, muhataplarının zihnî ve rûhî durumlarını, ilgilerini, ihtiyaçlarını ve kapasitelerini dikkate aldığı görülmektedir.

Kaynakça

- Akçay, Tahsin. *Eğitimde Temel Boyut İnsan*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 2012.
- Akyürek, Süleyman. *Din Öğretimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 12. Basım, 2024.
- Atmaca, Gökhan. "Toplumsal Hazırbulunuşluk ve Kur'an'ın Toplum İnşası". *Toplum Bilimleri Dergisi* 8/15 (2014), 233-248.
- Ay, Mahmut. *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamından Okumak -Hz. Mûsâ Kıssası Örneği-*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2017.
- Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*. İstanbul: Timaş Yayınları, 29. Basım, 2012.
- Başaran, İbrahim Ethem. *Eğitim Psikolojisi -Gelişim, Öğrenme ve Ortam*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005.
- Batar, Yusuf. *Empatik Din Eğitimi*. Ankara: Elips Kitap, 2011.
- Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 11. Basım, 1994.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslâm'da Eğitim*. İstanbul: İFAV Yayınları, 3. Basım, 1989.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. 21 Cilt. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2007.
- Beyzâvî, Kâdî. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Subhî Hallâk - Mahmud Atraş. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'r-Reşîd, 2000.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Gün Yayınları, 2007.
- Buhârî, Ebû Abdillâh. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl el-Attâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1352.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1329.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Fehmü'l Kur'an*. çev. Muhammed Coşkun. 3 Cilt. İstanbul: Mana Yayınları, 2014.
- Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *Bedâi'u't-Tefsîr*. thk. Seyyid Muhammed - Sâlih Ahmed. 3 Cilt. Riyad: Dâru İbnu'l-Cevziyye, 1427.
- Çetin, Abdurrahman. *Hitabet ve İrşad*. Bursa: Emin Yayınları, 13. Basım, 2018.
- Dağdeviren, Alican. *İlahi Mesajın Sunumu Açısından Kur'an'da Sorular ve Cevaplar*. Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Denizer, Nurullah. *Kur'an'da İnsanlara Yöneltilen Sorular*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020.
- Derveze, İzzet. *et-Tefsîrü'l-hadîs tertibu's-süver hasebe'n-nüzûl*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 2000.

- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 1998.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1999.
- Duman, Mehmet Zeki. *Beş Surenin Tefsiri*. Ankara: Fecr Yayınları, 1999.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. *es-Sünen*. thk. Nâsırüddin el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-meârif, ts.
- Ebüssuûd Efendi. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. *el-Bahrü'l-muhîr*. thk. Adil Abdülmevcud-Ali Muhammed. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Ersin, Mefharet. *Eğitimde Psikolojinin Rolü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1981.
- Giordan, Andre. *Öğrenme*. çev. Mehmet Baştürk vd. Ankara: De Ki Yayınları, 2008.
- Gündoğdu, Yusuf Bahri. *Alak Suresinin İlk Beş Ayetinin Eğitimsel Değeri -İlk Vahyin İzinde-*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.
- Harman, Gonca - Çelikler, Dilek. "Eğitimde Hazır Bulunuşluğun Önemi Üzerine Bir Derleme Çalışması". *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2012), 147-156.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 1998.
- İbn Acîbe. *Bahrü'l-Medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Ahmed el-Kureşî. 5 Cilt. Kahire: Hasan Abbas Zeki, 1999.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi es-Selîme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1999.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Nâsırüddin el-Elbânî, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hânci, 2001.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Doğu ve Batı Arasında İslâm*. çev. Salih Şaban. İstanbul: Nehir Yayınları, 1994.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. Basım, 2012.
- Kılavuz, M. Akif. *Kuşaklararası Din Eğitimi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2011.
- Koç, Mustafa vd. *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2001.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullah et-Türkî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'an*. 6 Cilt. Kahire: Dâru's-Şurûk, 2003.
- Kübeysî, Muhammed Ayyâş. *Mecâlisü'n-nûr*. 4 Cilt. Katar: Dâru Neşri Câmî'ati Katar, ts.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*. thk. Mecdî BaSellum. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*. çev. Muhammed Han Kayanî ve dğr. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 1991.
- Meydan, Hasan. *Din Eğitiminde Manevi Boyut*. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn. *el-Câmi'u's-sahîh*. Riyâd: Beytül-Efkari'd-Devliyye, 1998.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân. *es-Sünen*. thk. Nâsırüddin el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-meârif, ts.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedevî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Nisâbü'rî, Mahmûd b. Ebû'l-Hasan. *İcâzü'l-beyân 'an me'âni'l-Kur'an*. thk. Ali b. Süleymân. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1997.
- Ormrod, Jeanne Ellis. *Öğrenme Psikolojisi*. çev. Mustafa Baloğlu. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.

- Osmanoğlu, Cemil. "Hafızlık Eğitiminde Bilişsel Hazırbulunuşluk". *Erciyes Akademi Dergisi* 36/4 (2022), 2065-2085.
- Özakpınar, Yılmaz. *Öğrenme Verimli Zihinsel Çalışmanın Psikolojik Koşulları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 6. Basım, 2011.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Rızâ, Muhammed Reşîd. *Tefsîrü'l-Menâr*. 12 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyetu'l-Amme li'l-Kitâb, 1990.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 4. Basım, 1981.
- Sekman, Mümin. *Kesintisiz Öğrenme*. İstanbul: Alfa Yayınları, 5. Basım, 2001.
- Selçuk, Ziya. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 14. Basım, 2007.
- Selçuk, Ziya. *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 11. Basım, 2004.
- Sünbül, Ali Murat. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Konya: Eğitim Kitabevi, 5. Basım, 2011.
- Süyûtî, Celeleddin. *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Merkezü Hicr, 2003.
- Şanver, Mehmet. *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 2004.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru Şa'râvî*. 24 Cilt. Kahire: Dâru Ahbârî'l-Yevm, 1991.
- Şengül, İdris. "Kur'an'ın Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi". 1. *Kur'an Sempozyumu Tebliğler Müzakereler*. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994.
- Şeyhlî, Behcet Abdolvâhid. *Belâgatü'l-Kur'âni'l-kerîm fî'l-i'câz*. 8 Cilt. Amman: Mektebetu Dandîs, 2001.
- Şimşek, Mehmet Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Tabâtabâî, Hüseyin. *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce. İstanbul: Kevser Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Nâsirüddîn el-Elbânî. Riyad: Mektebetu'l-Meârif lin-Neşri ve't-Tevrî, 1417.
- Topçu, Nurettin. *Türkiye'nin Maarif Davası*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 1997.
- Uğürol, Yaşar. "Öğrenme ve Öğretmeye Psikolojik Hazırlık". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 25/25 (2001), 128-138.
- Uludağ, Süleyman. *İslam'da İrşad*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- Ülgen, Gülten. *Eğitim Psikolojisi*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 3. Basım, 1997.
- Yavuz, Kerim. *Eğitim Psikolojisi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1991.
- Yavuz, Kerim. *Günümüzde Din Eğitimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kuran Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 3. Basım, 1979.
- Yıldırım, Ramazan. *Öğrenmeyi Öğrenmek*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 9. Basım, 2004.
- Yıldız, İbrahim. *Kur'ân İnsan ve Yanılgı -Psikososyal Bir Okuma-*. Bursa: Emin Yayınları, 2019.
- Yıldız, İbrahim. "Kur'ân Kıssalarında Muhatabı Anlatıma Dâhil Etme: Amacı, Zamanı ve Metotları". *The Journal of Academic Social Science Studies* 75 (Yaz 2019), 457-472.
- Yıldız, İbrahim. "Kur'ân'a Göre Musibetler Karşısında İnsanların Psikolojik Tutumları". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2020), 65-97.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. thk. Halil Me'mun Şeyha. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005.
- Zuhaylî, Vehbe. *Tefsîrü'l-münîr fî'l-akide ve's-şerîa ve'l-menhec*. 17 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 10. Basım, 2009.

